Дмитро Решетніков
Криворізький державний педагогічний університет

НАУКОВА СПАДЩИНА СИНТАКСИСТА СЕРГІЯ СМЕРЕЧИНСЬКОГО

Статтю присвячено висвітленню наукової спадщини видатного українського синтаксиста 20–30-х рр. XX ст. Сергія Смеречинського, який був вилучений з історії мовознавства в радянський період. Академізм, розмаїтість тематики, ґрунтовність та актуальність охопленої проблематики його праць створюють можливість повернути їх у дискурс сучасної української лінгвістики. Вони також є важливими для постколоніальних студій.

Ключові слова: *розстріляне відродження, синтаксис, українське мовознавство, історія.*

The article is devoted to highlighting the scientific heritage of the outstanding Ukrainian syntaxist of the 20s and 30s of the 20th century. Serhiy Smerechynskyi was removed from the history of linguistics in the Soviet period, but academicity, variety of topics, thoroughness and relevance of the covered issues of his works create an opportunity to return them to the discourse of modern Ukrainian linguistics. They are also important for postcolonial studies.

Key words: *Executed Renaissance, syntax, Ukrainian linguistics, history.*

Праці мовознавців 20–30-х рр. XX ст. після радянського терору 1930-х років та сфабрикованих справ проти української інтелігенції відійшли на периферію лінгвістичних студій і наразі є малоінтегрованими до сучасних досліджень, тому виникає потреба в тому, щоб висвітлити діяльність учених цього пе-

ріоду. Актуальним уважаємо дослідження наукового доробку С. Смеречинського.

Мовознавча кар'єра молодого дослідника синтаксису розпочалася у 1928 р. з публікації в журналі «Червоний шлях» статті «Куди йде українська мова (до питання про предикативний номінатив та "предикат." інструменталь в українській мові)», хоч і з приміткою «стаття дискусійна» [2, с. 172]. У цьому ж році ця стаття була також надрукована у «Записках історико-філологічного відділу ВУАН» [1]. У 1928 р. у цих же «Записках...» опубліковано його статтю «Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові» [4].

У 1932 р. у видавництві «Радянська школа» побачили світ «Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою)» С. Смеречинського, на які звернув увагу Ю. Шевельов. Він у журнальній статті «Три профілі (До питання перевидань праць наддніпрянських мовознавців у Львові)» виступив із критикою цієї праці, хоч і зазначив: «*Смеречинський становить тип мовознавця-ентузіяста, чиї мрії цікаві, але не завжди погоджені й пов'язані з реальним життям*» [6, с. 651]. Цікаво, що Ю. Шевельов поставив «Нариси...» Смеречинського в один ряд з «Увагами до сучасної української мови» Олени Курило та «Нормами української літературної мови» Олекси Синявського.

Проте в цей період відбулося згортання політики українізації, а у 1933 р. у «Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті у справі граматичній» заступник наркома освіти УСРР Андрій Хвиля визнав низку норм української літературної мови «націоналістичними», «націдемівськими», «шкідницькими» та визначив нове спрямування розвитку «граматичного оформлення мови (синтаксичної структури, фразеології) як і всіх сторін функціонування мови в країні пролетарської диктатури й будованого соціалізму» [5, с. 151].

Майже весь наклад «Нарисів...» С. Смеречинського було знищено в 30-ті роки XX ст. (хоч і вдалося зберегти кілька копій),

оскільки, на думку русифікатора Г. Сабалдира, «*важко, мабуть, найти виразніший націоналістичний твір в українському мовознавстві... де так чітко й войовниче сформульовані ідеї українського фашизму в мовознавстві*» [5, с. 15].

Таке політичне звинувачення лінгвіст отримав за дослідження суто мовних явищ, наприклад: безпідметові речення з неособовими дієслівними формами минулого часу на *-но, -то*; конструкції з присудковим на *-ся*; особливості та стилістична вага ніякого роду; способи показати пряму та непряму мову тощо. Тематика «Нарисів» досить широка, хоч і фрагментарна.

Ці дослідження «*відповідали тогочасним канонам дескриптивних граматичних описів*» [3, с. VI]. Як джерела мовознавець переважно використовував фольклорні записи, твори письменників XIX–XX ст. та приклади зі старої книжної мови, починаючи з XI ст., що зумовлено тим, що на початку XX ст. Україна ще не була урбанізованою, а українська мова лише починала заходити в деякі сфери (наукову, діловодство тощо).

У передмові С. Смеречинський подає низку вітчизняних та зарубіжних науковців, які слугувати теоретичною основою для «Нарисів...»: Ф. Міклошич, О. Потебня, О. Шахматов, Є. Тимченко, Ф. Корш, С. Смаль-Стоцький, А. Кримський, О. Огновський, Є. Будде, О. Курило, О. Соболевський, Ф. Буслаєв, М. Сулима, П. Житецький, Д. Овсянико-Куликовський, О. Синявський, В. Сімович, О. Пєшковський, І. Огієнко, Л. Булаховський, М. Гладкий, В. Гнатюк, М. Грунський, Я. Льосік, Я. Лось, М. Наконечний, Д. Николишин тощо [3, с. 7]. Вибір проблем, методу та оперування працями вітчизняних і закордонних вчених засвідчують ґрунтовність досліджень вченого.

На диво, копію знищених «Нарисів...» зміг видати Український вільний університет 1990 р. в Мюнхені, а державна політика лінгвоциду та боротьби з «буржуазно-націоналістичним шкідництвом» після проголошення незалежности України віді-

йшла в минуле, тому виникла можливість для появи постколоніального вивчення спадщини Сергія Смеречинського.

Поверненню «Нарисів...» в українське мовознавство сприяли видані у 1991 р. навчальний посібник Степана Бевзенка «Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови» та «Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941)» Михайла Жовтобрюха, які надали позитивну оцінку працям С. Смеречинського [3, с. VII]. Відновити біографію С. Смеречинського допомогли матеріали Т. Шевченка, Е. Пшеничного, Г. Зеленого та А. Подолинного [3, с. VII–VIII]. Позитивно оцінив доробок С. Смеречинського і А. Даниленко в монографії «Предикати, відмінки і діатези в українській мові: історичний і типологічний аспекти» [3, с. XIV].

У 2021 р. з ініціативи Лесі Богуславської та рекомендацій вчених рад Інституту української мови й Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України видано репринт «Нарисів...» 1932 р. У передмові Віктор Бріцин та Павло Гриценко наголошують на академізмі та актуальності праці С. Смеречинського [3, с. XII]. Бачимо, що ця праця є ґрунтовною та актуальною навіть у сучасності.

Отже, Сергій Смеречинський проявив себе як видатний мовознавець 20–30-х рр. XX ст., знижений тоталітарним режимом. Через академізм, ґрунтовність та актуальність його праці мають можливість повернутися в дискурс українського мовознавства та є важливими для постколоніальних студій.

Перспективним для подальших досліджень уважаємо висвітлення доробку інших мовознавців, викреслених з історії в радянський період, та їх актуалізацію в сучасних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Смеречинський С. Куди йде українська мова (До питання про предикативний номінатив та «предикат.» інструменталь в українській мові). *Записки історико-філологічного відділу* / за ред А. Кримського. Кн. XIX.

Київ : Друкарня ВУАН, 1928. С. 185–203. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ZIFV%2F1928%2D19

2. Смеречинський С. Куди йде українська мова (до питання про предикативний номінатив та "предикат." інструменталь в українській мові). *Червоний шлях*: громадсько-політичний і літературно-науковий журнал. 1928. № 5–6 (62–63). Травень–червень. С. 172–189. URL: http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/4243
3. Смеречинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою) / за ред. Л. О. Богуславської та ін.; передм. В. М. Бріцина, П. Ю. Гриценка. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. XXIV, 283 с.
4. Смеречинський С. Способи відносної (релятивної) сполуки в українській мові. *Записки історико-філологічного відділу* / за ред. А. Кримського. Кн. XXV. Київ: Друкарня ВУАН, 1929. С. 1–31. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ZIFV%2F1929%2D25
5. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 399 с.
6. Шевельов Ю. В. Доеміграційне (Публікації 1929–1944 рр.) / упоряд., передм. і примітки: С. В. Вакуленко, К. Д. Каруник. Харків : Фоліо, 2020. 762 с.